

FILOSOFO EUSKALDUNAK (XVI-XVII)

Euskaldunak geure izaera bereizia daukaun lez, berez dator geure filosofia be bereizia izatea. Baiña ez da egin azterketa sakonik gure filosofia zein eta zelakoa dan jakiteko. Idazlan onetan orretarako Alzo'tar Mikel'ek egin dauan billaketa agertuko dogu. Berak 1935n.urtean Jakintza aldizkarian agertu eban.

Erromatarren aldi, I gizaldian, Kintiliano izan zan Kalagurri'ko jakitun, idazle eta izlari ezaguna. Erroma'ko pentsakerea beraganduta euki arren, agertzen dau euskal-izaerea be: Zorrotza, sakona ta eginkorra da, eta izaera oneik agertuko dira geroko filosofo guztietan be.

IV gizaldian beste Kalagurri'tar bat daukagu, euskalduna, ta jakituna, olerkaria ta filosofoa izan zan Prudentzio, eztabaidetan zorrotza, zeatza, argia, nortasunez betea, bero eta barru-olerkari edo liriko ona.

Baiña erromatarren aldia gudak eta itunak egiteko zan ohea, filosofirako baiño. Erromatarren bide zabalen inguruetan baiño ez dogu aurkitzen pentsalaririk.

Bizigoten aldi ez daukagu nondik-jakin askorik, orduko idazle guztiak gure arerioak zirakako, "Domuit vascones" pozik idazten eban areik, lekaideak eta gotzainak izan arren.

Alboz jatorkun eskutitz on bat daukagu: Gure leikade-etxe ugariak (Erdi ugarte osoan 1000 ziran eta Euskalerrian bakarrik 200) ikertu ebazan Euliojio Kordoba'ko Gotzainak egindako eskutitza da, IX gizaldikoa, eta Naparroa'ko lekaide-etxeetan aurkitu ebala diño galdu barik egoan erromatarren jakintza-apurra, errikoa naiz erlejiño-bidekoa. Onein irakurgairik gurena olerkari ta filosofo euskalduna zala esan dogun Prudentzio.

VIII eta IX gizaldietan arabiarren jakintza zan nagusi eta nasteen judatarak, mozarabeak eta kristiñauak. VIII-X gizaldietan gaur ezagun dogun Bagdad zan nagusi, X-XII gizaldietan, oster, Kordoba.

Euskaldunak eta arabiarak jakintza-arloko artu-emon asko izan eban: II Silbestre aitasantua Kordoba'n egon zan aitasantu izan baiño lenago, "causa sophiae" edo jakituri-billa etorrita.

Euskaldunen artean, X gizaldian Muskaria edo Tudela'n, osagille-filosofoen artean, Aboul Abbas et- Totilli el-Ama daukagu, Muskaria'ko itsua deritxona, eta beste bat Ben Garzia, jatorriz euskalduna eta Muza Alkorthobi, Biana'ko Printzearen eta onen onen amaren osagillea.

Judatarren artean, be bizi izan gendun gure jakintza. Judatarak ekonomi ta jakintza-arloan adoretuak izan ziran Euskalerrian, eta gure erriak beti ondo artu ebazan euren jakintza ta aurrerapide guztiakaz.

905n. urtean Santxo Abarka erregearen aldi, agertu ziran emen. Eta filosofo ezagu-

nak dira Benjamin Ben Jonah, Musikaria'koa. Onek XII gizaldian "Itinerario" liburuan agertzen dau beronen filosofia. XIII gizaldian ospetsua da Musikaria'ko Samuel, XIV gizaldian Lizarra'ko Dabid eta Abraam eta napartarra zan Pablo de Santa Maria gero gotzain eta kantziller izan zana, eta bere iru seme gotzainak eta Aristoteles'en "De anima" eta "Physika" itzuli ebazan Rabbi Sem Tob.

Filosofo guzti oneik Euskalerrian zabaldu ebazan gaiak, filosofia, legetza, elertia ta medikuntza, dana nasteen izan zan.

Mozarabe kristiñauen aldi, jakintza asko galdu zan eta geiena lekaide-etxetara sartu: XI gizaldian liburutegetian 200 liburu inguru dagoz, geienetan San Isidoro'ren etimolojiak, Aristoteles'en azalpen batzuk, Porfirio, Zizeron, Boexio, Prudentzio, Birjilio, Oratio, Jubenal, Obidio...

Santxo Aundiak ekarri ebazan Lekaide Klunitarrak Peña'ko Jon Done'ra, gero Leire'ra eta Oña'ra (1033), baiña klunitarrak eleizakoa ez zan jakintzaren arerioak ziran.

Lekaide-etxeen aldi dator urrengo. Esan dogu noraiño goratu eban Kordoba'ko Euliojio'k Euskalerrian lekaide-etxeetan aurkitu eban lekaideen ugaritasuna, jakituria ta santutasuna eta emendik liburuak eroan ebazala, aldakiak egiteko. Ona emen izen ezagun batzuk: Arga-ondoan San Zakarias, Albelda, Najera, Usun, Iratxe, Donemiliane, Leire, Isusa, Erronkari'ko Martin deuna. Eta guztietan egozan liburutegeti arrigarriak. Oneitako filosofia Agustin deuna, Isidoro deuna, Prudentzio, Porfirio eta Aristotele'ren azalpen batzutatik artua zan.

XIII gizaldian daukagu Rodrigo Ximenez de Rada goi-gotzain ospetsua, Gares'en jaioa, Letran'go Batzar nagusian, euskeraz be bai, berba egin ebana.

Ez da aitzu bear erdi-aroan filosofia ta teolojia gauza bat zirala eta batera agertzen dirala beti.

Lekaide-etxeetatik goazen ikastetxe nagusietara.

Ikasle euskaldunak Paris'eko eta Leri-da'ko ikastetxetan nagusietan ikasten eban filosofia. Naparroa'ko Albrit'eko Jone errejiña laguntzaille ona ebela. Ikasle naparrak Alemania'ra be joan ziran ikastera, eta artu-emonetan egozan Paris, Tolosa, Montpellier, Erroma, Bolonia, Oxford eta Kanbridge'ko ikastetxe nagusiakaz.

Ona emen jakitun batzuren izenak: II Karlos Naparroa'ko erregea, Iruña'ko Garzia ta Nikolao osagilleak, Pedro Lopez de Aiala kantzillera...

XV gizaldian jakitun eta teologo-filosofoso ezagunak daukaguz: Getaria'ko Martin Konstantza'ko Batzar Nagusian, Biana'ko Martin IV Alejandro aitasantuen teologoa,

Arrasate'ko Meltxor Bolibar Alkala'ko erre-torea, Gizaburu'ko Lope teologoa, eta moralista asko.

XVI gizaldia euskal-filosofiaren urrezko gizaldia da: Iratxe ta Oñate'ko ikastetxe nagusietan argitsu dagoz filosofi-irakasleak eta beste ikastetxe nagusi askotan be euskaldunak bereziki argitzen dabe. Esaterako, iraulketa aundia izan ziran Salamanka'n Frantzisko de Bitoria'ren "relecciones de indis" eta beronen eskolakoa da Domingo Bañez, Arrasate'tik urtena eta Baltasar de Ayala laterri-arteko eskubideak sortu ebezen taldekoa, Muskaria'ko Andres, Rada'ko Martin... Frantzisko de Bitoria'k argi agertu eban euskaldunen pentsabidea, eta jarraitzaileak ondo zabaldu eban.

Azpilikueta'ko Martin, "Doctor Nabarrus" deritxonak eskola bat asi eta zabaldu eban. Baztan'goa zan, Xabier Santuaren osabea. "Pozik nago euskalduna ta naparra nazelako" esan eban berak. Eta euskerea asko goratzen eban.

Miranda de Arga'koa zan Bartolome de Karrantza, gure Telletxea'k ain ondo aztertu dauan jakituna, I Karlos'en eta II Felipe'ren autor-entzulea eta izkisiñoak zigortua.

Azpilikueta'ren eskolakoak beste filosofo asko dira.

Josulagunen artean be ondo sustraitu zan euskaldunen filosofia : Xabier, bera, Martin Olabe gasteiztarra, Alkala'n eta Paris'en ikaslea eta gero irakaslea, Trento'n izlaria, eta beste asko. Donibane Garazi'ko Juan de Huarte, Bacon eta Descartes'en argitzaille, eta Monteskieu argitu ebana, empirismua sortzeko bide izan zana.

Paris'eko Ikastetxe nagusian ospetsua izan zan Zelaia'tar Juan, XV gizaldiaren azkenean, nominalismoaren sortzaille eta Bitoria'k maixutzat daukana.

Eskoto'ren jarraitzaileen artean Urbina'ko Pedro, Berantebilla'koa, Tolosa'ko Frantzisko, Iribarne'ko Juan eta Luis Pueyo.

Asko eta asko dira euskaldun agertzen diran Akino'tarren jarraitzaileak.

XIX gizaldia be euskaldun jakitunez baterik daukagu, naizta Iratxe ta Oñate'ko ikastetxe nagusiak galdu betiko. Or dago Zeanuri'ko Juan Jose Urraburu, Gregoriana'n filosofi-irakaslea eta beste asko.

Zelakoa da gure filosofia?

Barrura sartzen dana, sakona, zorrotza, ikuspegi ariñekoa eta eginkorra dala diño, metafisika eta oitura azterketa egiteko ona, errejiño-giro onekoa eta lojika ta ederbidean argia.

Ori baiezteko or dagoz sortu dauzan eskolak: Bitoria'rena esaterako.

OLAZAR'tar MARTIN